

Malekohtunikust, tema rollist ja ülesannetest

Males on kohtunikke vaja samavõrd kui igal teiselgi spordialal. Vastavad ülesanded võiks panna küll kellelegi turniiri mängijatest, aga sellel juhul oleks raske täielikult neutraalseks jääda ja vajalikul momendil võib puududa võimalus oma partii juurest lahkumiseks.

Sada aastat tagasi kohtuniku nimetust veel ei kasutatud. Meie esimese "Male-õpetuse" autor Ado Grenzstein kirjutas siis oma raamatu teises trükis: "Erapooletumal (pealtvaatajal) on õigus vaidlusi lõpetada ja õigust mõista, kui teda seks palutakse. Muidu ei tohi ennast keegi mängijate vahele segada. Kohtumõistmise juures peab ta maleseadusi tähele panema, milledest ta kuidagi viisi ei tohi üle astuda. On mõlemad mängijad ühe küsimuse erapooletumale kostmiseks ette pannud, siis peavad nad mõlemad erapooletuma otsusega rahul olema."

Jaan Sitska "Maleraamat" (1915) kirjutab vahemehe või võitlusejuhi valimisest, kes ise mitte võistlustest osa ei võta (tegemist on küll kirjalikkude võistluste reeglitega). Veel 1947 kasutab Paul Keres "Malekoolis" turniiri juhi nimetust ning kohtuniku leiame alles 1950. a. ilmunud malekoodeksist.

"Kohtunike kohta on maletajatel ja lihtsatel asjaarmastajatel mitmesuguseid arvamusi. Enamus peab neid lihtsalt turniiri või matši hädavajalikuks atribuudiks, süvenemata rolli, mida need mängivad või võivad mängida erinevates olukordades. On neid, kes peavad kohtuniku rolli liialdatuks ja arvavad, et kohtnikuks võib olla igauks, kes vähegi tunneb mängureegleid. See on sügav eksiarvamus, mida võivad ilmekalt demonstreerida need, kes on asunud kohtunikuna tegutsema ning loonud oma ebapädevusega konfliktolukordi, hiljem aga pole neid parimal viisil lahendanud." (RA V. Dvorkovitš, "64", 8/2004)

Malekoodeksi artikkel 13 paneb kohtuniku põhiülesanded selgelt paika. Ta jälgib, et koodeksist rangelt kinni peetaks /art. 13.1/, peab tagama head mängutingimused ja vältima mängijate segamist /art.13.2/.

"Näib, et malekohtuniku roll on väike. Mida ta otsustada saab? Tegelikult mitte midagi: vaatab koodeksisse ja kuulutab seadust nagu infomasin. Teine asi on kohtunik jalgpalliväljakul: ta võib lugeda või mitte lugeda väravat, anda või mitte anda karistuslööki, väljakult eemaldada või mitte eemaldada." (M. Botvinnik, eessõna kohtunike käsiraamatule, 1977).

Sealsamas aga eksmaailmameister lisab: "Tegelikult on kohtuniku roll malevõistlustel väga suur. Kui ta on objektiivne, range ja otsusekindel, on saalis kord: ei osavõtja ega pealtvaataja sõanda ebaeetiliselts käituda. On aga ka raskemaid olukordi, kus kohtunik peab langetama otsuse originaalses situatsioonis, mida koodeks ette ei näe. Sel juhul ei piisa reeglite teadmisesest, seadusetahe tundmisest - vaja on mõista selle vaimu. Vaja on kohtuniku annet ja kogemust."

Kunagine MM-matšide kohtunik, tšehhi meister Karel Opocensky kirjutab, "et malekohtunik ei torma tõepoolest ringi, vile suus, nagu tema kolleegid pallimängudes. Ta on vaikne vend, kes püüab teistele mitte jalgu jääda. Talle piisab uskumisest, et malelaual või selle juures ei juhtu midagi ennekuulmatut. Kõige rohkem meeldib talle, kui ta ei pea asjade käiku üldse sekkuma. Suuremalt osalt see ka õnnestub. Üldiselt meenutab malekohtunik tuletõrjujat teatris. Teatripõlenguid juhtub harva, ka malelaua taga tekib tüli harva. Siis mängib aga kohtunik peasa. See on keeruline roll, kuna kõik juhtub väga äkki. Nüüd peab ta improviseerima. Sellisel juhul on talle abiks terve inimhäälestus, sest eeskirjad ei näe kõiki võimalikke juhtumeid ette. (V. Houška, K. Opocensky, Heiteres aus der Welt des Schachs, 1961)

"Viia partii iga hinna eest normaalse tulemuseni, see peaks olema kohtuniku peamine taotlus. Isegi välkpartiides, kus vahel tuleb otsus langetada sisemise veendumuse vastu." (L. V., Koodeks pluss mõtlemine, Kehakultuuri malelisa, 1971)

"Malekohtunik ei tohi segada sündmuste normaalset käiku. See on tema põhivoorus, mis tähendab ühtlasi, et vajalikul hetkel tuleb sekundilise kiirusega reageerida. Malekohtunik peab olema tagasihoidlik, korrekne, täpne, nii-öelda ka alati valmis. Kuigi istud laval enamikus liikumatult, pead sisemiselt kogu aeg pingul olema. Malekohtuniku tegevuses ei ole piasasju ja ta ei tohi eksida." (L. V., intervjuu Kehakultuurile, 1987)

"Tavaliselt on malekohtunik turniirilaval või -saalis tagasihoidlikkus ise, ta peab suutma jääda märkamatuks. On loomulikult ka vastandeid, kes kõvahäälselt sagides püüavad silma paista." (L. V., Eesti Elu, 1994)

Botvinnik on oma mainitud kirjatöö lõpetanud nii: "Malešedöövrid ei sünni õhuta ruumis, vaid turniiriheitluste tules. Võistlus on mängijate ja korraldajate ühine asi. Seepärast on kohtunikud malekunsti teoste loomise kaasosalised, malemeistrite kaaskasvatavad, malemängu propagandistid."

Võrreldes pallimängudega või näiteks võimlemisega, kus kõik otsustab kohtuniku poolt väljapandud hinne, on malekohtuniku roll tõepoolest tagasihoidlikum, kuigi see näiteks ajapuuduses või viigitaotluste otsustamisel võib kujuneda otsustavaks. Enamikul spordialadest peab kohtunik reeglite rikkumisel sekkuma otsekohe, malekoodeksi art. 13.6 aga ütleb, et üldjuhul kohtunik partiisse ei sekku. Õigemini kohtunik sekub koodeksis kirjeldatud juhtudel. See sekkumine pole meelevaldne, vaid koodeks reglementeerib küllalt täpselt, kus ja millal see toimuda võib. Tulen selle juurde allpool veel tagasi.

Malekoodeksi tekstist leiame vähemalt 23 juhtu, kus kohtunikud võivad asuda erinevatele seisukohtadele. Näiteks art. 6.4 otsustab kohtunik, kuhu malekell asetatakse, 10.2 otsustab kohtunik mängija taotlusel partii tulemuse, 13.4 otsustab kohtunik, kuidas mängijaid karistada jne.

Millest tunda ära head kohtunikku? Minu kunagine kolleeg Stewart Reuben väidab oma Maleorganisaatori käsiraamatus (II trükk 2001), et talle olgu omased:

- 1) terve mõistus,
- 2) maletajate ja male meeldimine,
- 3) huumorimeel,
- 4) suurepärase arusaam kõigist reeglitest ja oskus neid rakendada,
- 5) hea arusaam malest,
- 6) valmisolek näha vaeva probleemide lahendamiseks.

Kuigi need omadused on igäühel erinevad, arvan, et kõik need kümned või isegi sajad kohtunikud, kellega olen aastakümnete jooksul Eestis või palju kaugemalgi koos tegutsenud, on olnud head kohtunikud või vähemalt omanud kõiki eeldusi selleks saada.

Kõigepealt on aga vaja, et kohtunik (ja mitte ainult hea kohtunik) oleks aus ja neutraalne, seda ka kõigis pisiasjades. See on ka üks põhjus, miks turniirikorraldajad ei peaks olema samaaegselt kohtunikeks (mida ei saa midugi öelda klubi sisemiste turniiride kohta, kus üks mees peab paratamatult tegema kõike). Kabetajad on selle muide isegi oma koodeksis fikseerinud. Juba seetõttu, et korraldaja peab tippmängijaile pakkuma paremaid võimalusi, ei saa ta kõigisse ühtviisi suhtuda. Pealegi ei tohi kohtunikku turniiri ajal muude ülesannetega üle koormata.

Hea maletamisoskus tuleb kohtunikule kindlasti kasuks. Olen ise tegutsenud kohtunikuna koos hulga suurmeistritega, nagu S. Flohr, A. O'Kelly, M. Filip, L. Schmid, L. Prins, A. Kotov, J. Averbahh, V. Mikenas, kord ka P. Keres, naistest E. Polihroniade ja K. Zvorõkina ning alati on koostööst jäänud head muljed, ilma et keegi neist oleks piüdnud rõhutada, kui palju ta seda mängu paremini oskab. Tippmängija kohtunikuna ei tarvitse siiski tingimata olla parim variant. Ta võib mõnesse partiisse niivõrd sisse elada, et ei näe ümberringi muud vajalikku.

A. O'Kelly: "Kohtunikutöö nõuab suurt ajakulu ning jõudu ja närve. Kolm MM-matši, kus peakohtunikuna tegutsesin, maksid mulle pool aastat minu elust. Sellest hoolimata tunnen suurt loominguulist rahuldust." (Võin seda oma nelja MM-matši põhjal vaid kinnitada.)

S. Flohr: "Tippvõistluste kohtunikult nõutakse maksimum takti, viisakust ja tähelepanu tegelaste vastu, eriti nende vastu, kes on tagapool. Suurmeistritele ei tohi mingil juhul jääda muljet, et kohtunikul on eriline sümpaatia ühe poole vastu. Võistluse jooksul on kohtunikul parem hoiduda igasugustest ütlustest sportliku protsessi kohta, eriti aga mingitest prognoosidest. Kohtunik peab hankima loominguuliseks protsessiks ideaalsed välistingimused."

Eriti MM-matšidel peab kohtunik vältima liigset suhtlemist mängijatega, sest üks pool võib hakata kahtlema selles, kas sul ei ole vastaspoolega mingid paremad ja südamlikumad suhted kui teisega. (L. V., intervjuu Sporditähele, 1995)

Kohtunike ülesanded ja nende edukaks tööks vajalikud omadused on muutunud samavõrd, kui on muutunud turniirid ise. Mõnikümmend aastat

tagasi oli valdavalt tegemist ringsüsteemiga. Turniirid olid pikad ja igauks nõudis kohtunikult vähemalt sada tundi tööaega, kuivõrd kiire lõppmänguga ajakontrolle ei tuntud ja katkestatud partiid mängiti edasi selleks ettenähtud spetsiaalsetel päevadel. Šveitsi süsteem tuli meil esmakordselt kasutusele alles 1956 (esialgu pealegi haruharva) ja kaua ei teatud selle masinaga paarimise võimalustest veel midagi. Nüüd on Eestis kõige sagedasemateks võistlusteks muutunud šveitsi süsteemis nädalalõputurniirid.

Loomulikult peab see kajastuma ka kohtunike töös. Nii peeti Venemaa esindajate ettepanekul FIDE kongressil Kallitheatas 2003 vajalikuks laiendada kohtunikule esitatavaid nõudeid. Kui varem olid kõik FIDE ametlikud keeled võrdsed, siis nüüd peab rahvusvahelistel võistlustel kindlasti tundma inglise keelt vähemalt suhtlustasandil, küll on aga vaja ka teistes keeltes teada maletermineid. Kasutajatasandil peaks olema minimaalokusti tööks personaalarvutiga, tuleks tunda šveitsi süsteemi paarimise komitee poolt heaks kiidetud paarimisprogramme, mitut tüüpi ja mitmel süsteemil põhinevaid elektronkelli, peale koodeksi piisavas ulatuses ka tiitli- ja reitingumäärausi.

Tehnika arengu kasvav mõju malevõistluste korraldamisele on loomulik. Šveitsi süsteemi paaritakse üha enam arvutiga. Ometi on siin ka kohtunike tegevuse seisukohalt negatiivseid momente.

RA G. Gijssen (Chesscafe, veebr. 2004): “Kardan, et tulevikus teavad kohtunikud vaid seda, kuidas kasutada arvutit, ei tea aga seda, kuidas paarimissüsteem toimib. Kohtunik peab olema võimeline selgitama igale mängijale, miks ta peab teatud vastasega mängima. Ei piisa ütlemisest, et arvuti paaris. Kohtunik peab paarimistest aru saama.”

NSVL malekoodeks nägi ette kohtunike arvu normid. Maksimaalne laudade arv kohtuniku kohta ei tohtinud olla rohkem kui viis, tähtsamatel võistlustel nende liigist olenevalt aga ainult 2-4, kusjuures peakohtunik, tema asetäitja ja sekretär olid veel peale selle. Kindel nõue oli, et ühelgi võistlusel ei tohtinud olla vähem kui kaks kohtunikku. Päris täht-täheolt neist normidest alati küll kinni ei peetud. Kõige muu kõrval andis selline kord kohtunikele nii tegevusvõimalusi kui ka võimaluse kohtunike omavaheliseks kogemustevahetuseks ja üksteise töö jälgimiseks.

Praegu tuleb läbi ajada märksa vähemaga, enamikul võistlustest on ainult üks kohtunik. Kui kohtunikul tuleb tegelda juba rohkem kui kümne lauaga, siis jääb ta ainult tulemuste registreerijaks ja jääb vaid loota, et kusagil midagi ei juhtu. Minu arust on kõige halvem see, et sellisel juhul ei tea mängija, kas ja kuivõrd tema partiid jälgitakse või mitte. Kõigisse partiidesse tuleks ju suhtuda ühtviisi. Iga ajapuudust on raske jälgida, aga kusagil on siiski kohtunike arvu piir.

Kohtunikud ei saa vormis püsimiseks küllaldast koormust, eriti siis, kui kohtunikutegevus on neile male alal ainsaks või peamiseks tegevusvaldkonnaks. Kui kahe turniiri vahele jääb juba rohkem kui paar kuud, tunnen end mänge jälgides juba ebakindlalt. Ühe kohtuniku süsteem ei võimalda praktikas jälgida ka kohtunikulitsentsile pretendeerijate tegevust.

Kuigi turumajandus mõjutab tõsiselt ka malet, ei usu, et ükski kohtunik ainult selle töö eest saadava tasu pärast tegutseks.

Tähtsaimaks dokumendiks kohtunikule on malekoodeks. Ei kujuta ette, et mõni kohtunik ei võta turniirile minnes koodeksit kaasa, ükskõik kui hästi ta seda ka ei tunneks. Mul on selle dokumendiga pikaajaline suhe. Mäletan, kuidas VII klassi turniiri korraldamise ajal parajasti Rozenfeldi esimene koodeksitõlge ilmus ja seda juba tänaval uurima hakkasin. Hiljem olen ise 9 koodeksitekti eesti keelde tõlkinud, millest kolm eraldi väljaannetena 12000-lise kogutiraažiga ilmunud, üks treenerite õpikusse paigutatud, kaks mõnekümnes koopiaeksemplaris levinud, kaks hoopiski käsikirja jäänud ja viimane siin raamatus. Paari koostamisel sain ka ise FIDE reeglite komitees sõna sekka öelda. Ometi ei saa päris nõustuda ühe kunagise "Sporditähe" pildiallkirja väitega, et mulle olevat koodeks nagu kirikuõpetajale piibel.

Koodeksi tekst on ju pidevas muutumises, mis ametlikult vormistatakse iga nelja aasta tagant. Seetõttu tuleb kõigepealt veenduda, et teie käes olev tekst on tõepoolest parajasti kehtiv. Koodeks ei saa olla liiga mahukas. Ta ei või ei sõnastuselt ega struktuurilt olla liiga keeruline. Kunagi võeti selle teksti täielikult reeglite komisjoni tõlgendused üksikküsimustes, selles oli rohkesti risti-rästi tsiteerimisi. Suurelt osalt on neist puudustest lahti saadud, kuid ideaalse koodeksitekstini vaevalt jõutakse. Ikka hakkab silma midagi sellist, mida oleks võinud juba ammu parandada.

Ärge jätke koodeksiga tutvuma hakates läbi lugemata selle eessõna. Kui me ei leia koodeksi tekstist selget juhendit, kuidas mingit olukorda lahendada, peame lähtuma eessõnas toodud põhimõtetest. Koodeks ei saa arvestada kõigi juhtumite konkreetseid iseärasusi ja ta ei pretendeerigi kõigi tekkida võivate küsimuste lahendamisele. Aga ka siis, kui midagi koodeksis otseselt ei reguleerita, tuleb koodeksit uurida, et näha, kuidas on võimalik mingi lahenduseni jõuda analoogilistest olukordadest lähtudes.

1971. a. kirjutasin Kehakultuuri malelisis: "Kusagil peab ka võistluse korraldajal ja kohtunikel mõttetööks ruumi jääma. Ehk on isegi hea, et koodeks mõne asja ikka veel lahtiseks jätab... Aga objektiivsed peame olema ja lugema kirjasõnast välja seda, mis seal tõesti seisab, mitte seda, mida seal seismas tahaksime näha."

Ja veel - arvestagem, et üsna paljude koodeksi artiklite lõpus seisab: "kui võistluse reeglid ei sätesta või kohtunik ei otsusta teisiti". See tähendab, et kui mingi antud artiklis toodud seisukoht ei tundu meile konkreetses olukorras olevat otstarbekas, siis peame julgema teisiti toimima. Neid juhte on aga tõenäoliselt siiski vähe ja meie tegevus peab olema põhjendatud.

Teiseks tähtsamaks korraldavat ja normeerivat laadi dokumendiks on FIDE turniirimäärused, mida nüüd samuti muudetakse kord nelja aasta jooksul (viimati 2006). Nagu igaüks märkab, on nendes sätestatud vaid üksikud küsimused, mida pole otstarbekas käsitleda koodeksis. Kui koodeksist kinnipidamine on kohtunikule ja võistluse korraldajale igal juhul kohustuslik, siis on turniirimäärused mõeldud eelkõige FIDE ametlikeks

võistlusteks, kuigi pole mingit põhjust, miks mitte neid rakendada ka kõigil ülejäänud võistlustel.

Turniirimääruste lisas on toodud kohtade jagamisel kasutatavad süsteemid. Valik on suur ja nende seast leiab iga võistluse korraldaja seal toodud soovitusi rakendades parima variandi. Vaid üksikutel juhtudel on FIDE oma otsustega lähemalt ette näinud, kuidas tuleb kindlasti toimida.

Igal konkreetisel võistlusel on tähtsaimaks dokumendiks võistlusjuhend, mille kinnitab korraldav organisatsioon. Juhend peab andma vastuse kõigile vähegi olulistele küsimustele (võistluse aeg ja koht, osavõtjad, võistlussüsteem, võistluseks registreerimine, auhinnad, toimimine kohtade jagamise korral, võitjate õigused jne.). Tuleb hoolikalt mõelda, kui detailne peab juhend olema, arvestades, et võistluspaigas seda enam muuta ei saa. Kuivõrd malekoodeksi viimane väljaanne keelab üldjuhul igasuguse partiile hilinemise, siis tuleks ka lubatud hilinemisaeg kindlasti juhendisse kirjutada. Kui juhend vajab muutmist, siis tuleb seda teha aegsasti, informeerides sellest ka võistluse potentsiaalseid osavõtjaid, ja seda peab tegema juhendi kinnitanud organ. Kui juhendis pole vastavaid klausleid, siis peakohtuniku õigustest selleks ei piisa. Mingil juhul ei või juhend olla vastuolus koodeksiga.

Võistluse relement on täiendav dokument, mille koostab peakohtunik, kui ta peab seda vajalikuks. See võib vaid täpsustada juhendi detaile, toomata aga seejuures midagi uut. "64" kirjutas segadusest Venemaa klubide esivõistlustel, kus peakohtunik hakkas relementiga muutma kohtade jagamise süsteemi, tehes seda pealegi ebaselgelt. Küll võib relementis rõhutada mingeid reeglite uusi punkte, mida kõik võivad mitte teada. Relementi lisas on tavaliselt toodud ajakava, kui see pole juba juhendiga paika pandud.

Kohtuniku tegevus mingi võistluse eel peakski algama juhendi põhjalikust uurimisest, eriti siis, kui ta pole selle koostamises ise osalenud.

Seejärel tuleks läbi mõelda, kuidas korraldada võistluse avamist. Kuigi seejuures pole vaja mitme funktsionääri pikki kõnesid, võiks see ehk siiski olla veidi pidulikum, kui meil viimasel ajal tavaks on saanud. Kui on vaja läbi viia loosimine, tehakse seda tavaliselt tähestiku järjekorras. Juhitagu tähelepanu reeglite nendele punktidele, mis sellel turniiril erinevad tavalisest või on viimasel ajal kasutusele tulnud. Kohtuvad paarid tuleks seinale üles riputada, ettelugemisest on vähe abi, keegi jätab ikka selle tähele panemata. Samas peaks olema juhend. Kui on tegemist ringsüsteemiga, on muidugi kasulik kogu ajakava paljundada ja mängijatele kätte jagada.

Šveitsi süsteemi kasutamisel on peamine, et paarid oleksid moodustatud vastavalt FIDE reeglitele, tehtagu seda siis käsitsi või arvutiga. Ka ajakulu paarimisel peab jääma mõistlikkuse piiridesse. Arvutit peeti kaua vaid abivahendiks, mille tegevuse väljundit võib kohtunik korrigeerida. Kuivõrd paarimisprogrammid on aga täiustunud ning kohtunike poolt tehtud korrektiivides esines liiga palju subjektiivsust, mistõttu paarimine polnud kogu turniiri jooksul ühtlane, siis praeguste juhiste järgi peaks sekkuma siiski

vaid erandjuhtudel, näiteks siis, kui arvuti viib kokku juba kaks omavahel kohtunud mängijat või annab ühele neist kolm korda järjest sama värvi. Arvutil paarija peab tundma antud süsteemi iseärasusi ja olema võimeline põhjendama, miks arvuti pani kokku just sellised paarid.

Enne võistlust (ja mitte alles viimasel minutil) peab kohtunik vaatama üle võistlusruumi, kontrollima selle temperatuuri, ventilatsiooni ja valgustust. Esimese voo algul on sageli juba hilja midagi ette võtta. Igale mängijale peetakse vajalikuks umbes 2 ruutmeetrit ruumi (olümpial peaksid mängu-ruumid olema vähemalt 6000 ruutmeetrit tänu mängijate ringiliikumisele ja kõikvõimalikule abipersonalile). Mängijate ridade vahel peaks olema 2,5 m. Valgusnormiks on 800 luksit. Mängulaud peaks olema 80 cm lai, 74 cm kõrge, 120 cm pikk. Lahtisel turniiril mahub 2 m pikkusele lauale kaks malelauda. MM-võistlustel peavad pealtvaatajad olema mängijatest 12 m kaugusel. Malelaua väli peaks olema 5x5 cm. Neli etturit mahtugu täpselt ühele väljale ära, pikali vanker täpselt selle diagonaalile. Täpsemad nõuded malendite kohta on sätestatud FIDE maleinventari reeglites.

Erilist hoolt nõuavad enne turniiri kellad. Keerame nad üles ja paneme nad üheskoos mõneks tunniks käima, et võrrelda, millised erinevused on nende käimistempos. Kas ikka noolekesed hakkavad tõusma 3 minutit enne ettenähtud aega ja langevad täpselt täistunnil? Ka voo ajal on kellade töö jälgimine kohtuniku tähtsamaid ülesandeid. Kui kellal tekib juba rohkem kui 2-minutiline kõrvalekalle, võiks ta juba välja vahetada ning meeles pidada, et seda järgmises voo uuesti kasutusele ei võetaks. Kell võib lihtsalt seisma jääda või aeglasemalt käima hakata. Sageli on probleeme noolekesega, mis võib langeda enne osuti 12-le jõudmist või noolekesest üldse mööda minna.

Üha rohkem oleme üle läinud elektroonilistele kelladele. Siin on kõige olulisem kontrollida, et ühelgi kellal poleks patarei tühjaks saanud. Tähelepanelikkust nõuab turniiriks ettenähtud ajakontrolli kelladele seadmine. Meil kasutatakse väga erinevaid kelli: sagedasemate DGT ja Saiteki kõrval on ka Easy, Phileon, Silver ja mõned muudki. Kõigil neil on märgatavad erinevusi. Seepärast oleks hea, kui kohtunik spetsiaalselt harjutaks kellade seadmist ja kellanäitudes korrektiivide tegemist.

Kohtunik peaks turniiril kohal olema hiljemalt pool tundi enne voo algust (suurtel turniiridel ja avavoorudes kindlasti varem). Kui kohtunikke on rohkem, ei tarvitse kõigil tulla üheaegselt, vaid tegemist võib olla tööjaotusega. Vältigem kellade seadmist ja protokollide laialilaotamist siis, kui enamus võistlejatest on juba kohal. Veerand tundi enne algust peaks kõik korras olema. Kohtunik olgu korralikult riides ning juhtigu vajaduse korral delikaatselt võistlejate tähelepanu sellele, kui tema arvates nende välimus ei vasta turniiri iseloomule. Kui peakohtunikul on ametlikult nimetatud asetäitja, peab emb-kumb neist kogu aeg turniirisaalis olema. Kui asetäitjat pole nimetatud, peab peakohtunik kohtunikke informeerima, kust teda ennast leida.

Tööjaotus on võistlustel üldse oluline, eriti siis, kui kohtunikekogus on palju liikmeid. Olen juhtinud Euroopa noorte meistrivõistlusi, kus oli 35

kohtunikku, ja üleliidulisi koolinoorte spartakiaade, kus oli 25 kohtuniku ümber. Olümpiatel võib kohtunike arv olla üle saja.

Kui kohtunik jälgib mingit partiid, siis on see tema partii. Kuni kohtunik viga ei tee, peakohtunik tema tegevusse ei sekku. Kui kohtunik näiteks kontrollib seisu kolmekordset kordumist, ei hakka peakohtunik asja üle kontrollima, kui kumbki mängija pole seda taotlenud. Iga kohtunik võib mängija suhtes kasutada koodeksis ettenähtud karistusi. Juhul, kui partii tuleb aga kellelegi kaotatuks lugeda, võib seda teha ainult peakohtunik.

Voor alaku täpselt ettenähtud ajal, nii välistame ühe võimaliku konfliktide allika. Pöörakem tähelepanu ka hilinevatele mängijatele. Vooru ajal hoolitseb kohtunik eelkõige selle eest, et mängitaks vastavalt malekoodeksile parimates võimalikes tingimustes. Turniiril ei või kohtunik tegelda kõrvaliste asjadega. Ta peab suutma jälgida kõike, mis toimub, jäädes samal ajal ise võimalikult tähelepandamatuks. Juba kohtuniku kohalolek ise peaks aitama vältida vaidlusi. Sageli on suurim kompliment see, et kohtuniku kohalolekut ei märgata, kuid ta on paigal, kui teda vajatakse.

Kohtuniku tegevusest vooru ajal on seoses üksikküsimustega kõneldud teistes kommentaarides. Regulaarselt vajavad kontrollimist kellad. Kui on tegemist mehaaniliste kelladega, siis on seda otstarbekas teha täistundide järel, seejuures kellade näite omavahel võrreldes. Jälgigem samaaegselt ka partiiprotokolle. Kas mõlemad pooled on üles kirjutanud ühesuguse arvu käike?

Kõigile mängijatele ja nende poolt esitatavatele taotlustele ja soovidele tuleb osutada võrdset tähelepanu, mitte eelistades kõrgema tiitliga mängijaid. Üldine reegel on, et igasuguseid taotlusi võetakse vastu vaid käigul olevalt maletajalt. Kui sa käigul pole, siis pole sul ka midagi öelda. Mingeid õigustamata nõudmisi täita ei või.

Kui kohtunik märkab mingit reeglite rikkumist, olgu see siis võimatu käik, käigu tagasivõtmine või lihtsalt malendi puudutamine, tuleb sekkuda mingit taotlust ootamata, kuidugi kui see kiir- või välkmalereeglitega parajasti keelatud pole. Kohtunik sekkub ka siis, kui keegi malenditega kolistab või kui on vaja kardin akna ette tõmmata, sest kellelegi paistab päike näkku. Sageli tuleb kohtunikel tegutseda intuitsiooni järgi. Näiteks kui mängija käsi ripub kogu aeg malelaua kohal või kui ta hakkab ärälöödud malenditega mängima, otsustab kohtunik, kas see segab vastast või mitte.

Kohtuniku sekkumine ei või ometi probleeme juurde tekitada. On olukordi, kus on parem mitte sekkuda, kuna see segaks mängijaid või oleks kasulik hoopis süüdlasele endale. Kohtuniku asi pole seejuures laual oleva seisu hindamine ega sellest hinnangust lähtumine. Tema esmane kohustus on ikkagi vaid tagada reeglite range järgimine. Kohtunik ei või märku anda, kui mängijal on parajasti tekkinud viigi taotlemise õigus, küll aga ütleb ta "matt", kui üks mängija on teisele mati pannud ja kumbki seda ei märka.

Me ei tohi mängijale öelda, et tema vastane on sooritanud käigu ja tema kell käib. Korduvalt on aga muutunud reeglid selle kohta, kas kohtunik

võib mängijale meenutada, et see pärast oma käiku on unustanud kella vajutamata. Näiteks oli Botvinnik - Bronsteini matsil (1951) vastavalt juhendile kohtunik kohustatud mängijale kellavajutust meenutama, Kasparov - Karpovi matsil Sevillass (1986) ei tohtinud me seda vastavalt FIDE koodeksile Kasparovile öelda, kuigi nõukogude ajakirjandus kritiseeris kohtunikke, sest NSVL koodeksi järgi oli meeldetuletus lubatud. Eriti oluline on kellavajutus elektronkelladega mängides, kuna vajutamata jätmise ajab sassi käikude arvestuse. Otsest seost malega kellavajutuse unustamisel siiski pole ja nii ei saa ka kohtunik vastutust selle eest endale võtta. Üle-eelmise koodeksi kehtivuse ajal (2001 - 2005) võis kellavahetust meenutada, hiljem jälle mitte.

Kohtunik peab tegema kõik võimaliku konfliktide ennetamiseks. Kui see ikkagi ei õnnestu ja ta peab asuma mingit konflikti lahendama, tuleb olla rahulik ja kindel ning toimida vastavalt oma oskustele koodeksiga ettenähtud raamides. Sageli on mõlema mängija huve üheaegselt võimatu rahuldada. Seetõttu ei tuleks tähele panna, kui kohtunikule ajuti teravalt öeldakse. Hiljem hinnangud enamasti muutuvad. Peaks hoiduma igasugustest avalikest aruteludest teiste osavõtjate ja kõrvaliste isikute osavõtul, küll aga on hea, kui kohtunik hiljem kommenteerib enda poolt langetatud otsust, näidates, miks ta pidi just nii toimima. Ka kohtunik võib eksida, sest on vaid üks võimalus vea tegemist vältida - siis kui mitte midagi teha. See aga ongi kõige suurem viga.

Üldine põhimõte peaks olema: parem jätta viga õiendamata, kui võimalikult täiendav viga juurde teha. Kui üks mängija räägib üht, teine teist, usaldatavaid pealtvaatajaid aga polnud, siis toimi nii, nagu reeglite rikkumist poleks olnud. Sedavõrd kui võimalik, domineerigu reeglite vaim kirjatähe üle. Näiteks ütleb üks mängija, et vastane puudutas oda, aga käis ratsuga. Kohtunik peaks üldjuhul lükkama protesti tagasi, aga rõhutama seejuures, et ta teeb seda mitte seepärast, et ta usub üht mängijat ja teist mitte. Tal pole lihtsalt alust süüdistada kedagi sulitegemises, kui ühele võis tunduda, et malendit puudutati või et ta ei kuulnud sõna "kohendan" või et puudutati tõesti oda, kuid ei olnud mingit kavatsust sellega käia. Tuleks püüda jõuda selgusele, kas puudutamine oli meelega või kogemata ja mitte otsustada formaalselt. Kui oli tõesti vaid riivamine või isegi käimiskavatsuseta kohendamine, siis ära sunni käima ja tee vaid märkus. Või tekib näiteks laua taga vaidlus, mitu korda on seis kordunud. Ühe mängija (A) protokollis on kordusi kaks, teises (B) kolm. Kas on esimesel üks käigupaar kirjutamata või on teine kirjutanud lisakäigud? RA L. Abramovi arvates oleks teise variandi puhul tegemist päris pettusega ja seepärast annaks ta õiguse A-le. Lihtsam ja tõenäolisem on, et üks käigupaar on kirjutamata. Teine juhtum: Ühel mängijal langeb nooleke, protokollis on tal kirjutatud 41 käiku. Teises protokollis on kirjas vaid 39 käiku. Ka siin on tõenäolisem, et esimese protokoll on korrektsem. Võib aga juhtuda, et üks taotleb viiki, sest ajapuuduses olevat seis mitmel korral kordunud, teine aga eitab seda. Partiiprotokoll pole kummalgi korras. Sel juhul peaks kohtunik küll olema

formaalne ja lükkama taotluse tagasi, sest viigi fikseerimiseks ja kahtluste kõrvaldamiseks oleks siin vaja korralikku partii üleskirjutust.

Arvestagem, et mingi partii tulemuse suhtes võivad protesti avaldada ka antud partiis mittemänginud mängijad, seda juhul, kui asi võib puudutada nende kohta turniiril.

Ajapuuduses ongi kohtunikul kõige rohkem tegemist. Hea kohtunik leiab partii, millele keskenduda, jälgides silmanurgast ka muud mängusaalis toimuvat. Seejuures tuleb partiid jälgida nii, et mängijaid võimalikult vähe segada. Kui kohtunik peab oma tähelepanu ümber lülitama teisele partiile, peaks ta seda tegema võimalikult märkamatuks. Suure ajapuuduse ajal on hea, kui kohtunikud saaksid partiid jälgida kahekesi: üks keskendub ainult noolekesele, teine jälgib malelaua toimuvat. Vajadusel võib noolekese jälgimiseks või käikude märkimiseks kaasata ka abijõude väljastpoolt kohtunikekogu.

Võistkonnavõistlustel saab selleks kasutada ka võistkondade kapteneid. Calvia maleolümpia reeglite järgi vastutab kapten partii tulemuse teatamise eest abikohtunikule ja peab talle üle andma lõppenud partiide loetavalt täidetud protokollid (seda funktsiooni nägin kapteneil küll reeglites esmakordselt). Mingil juhul ei saa aga kaptendid lugeda partiisid ajaületuse tõttu kaotatuks ega fikseerida viike artikli 10.2 alusel.

Inimesed tuleb ajapuuduses olevate laudade ümbert hajutada. Vastavalt artiklile 13.7 võib kohtunik partiide segajad eemaldada mitte ainult mänguruumist, vaid üldse mängualalt.

Kui kohtunik märkab, et üks või mõlemad on katkestanud käikude üleskirjutuse ja protokollides on erinevusi käikude arvus, peab ta tegema ettepaneku olukorra parandamiseks ja kõigi käikude protokollid kandmiseks. Äärmisel vajadusel võib selleks kella seisma panna, küll aga ei või seda teha teravas ajapuuduses. Ära näita välja, kui tead, et käikude kontrollarv on täis. Kui ajakontroll on selline, et osuteid tuleb vahepeal edasi lükata, siis tee seda alles pärast ühe noolekese langemist.

Kunagi tähendas kellade peaaegu igasugune seiskamine partii ajal peaaegu kaljukindlalt partii kaotust. Nüüd on need teatud juhtudel võimalik seisata ja kohtuniku otsustada on, kas see oli põhjendatud või mitte ning kuidas peaks selle eest vajadusel karistama. Kui kasutame elektronkelli, peaks turniiri algul ütleva, kuidas kelli seisata ja millal võib seda teha.

Kuidas suhtuda mängijate omavahelistesse kõnelustesse partii ajal? Reeglite komitee esimees G. Gijssen on korduvalt teinud ettepaneku need täielikult keelata ja võtta vastav punkt koodeksisse. Seni pole komitee enamus olnud samal arvamisel. Ometi peaks kõnelused hoidma vähemalt sel tasemel, et need kuidagi ei segaks teisi mängijaid. Rangemalt tuleb igasugustesse kontaktidesse mängijate, kaptenite, treenerite ja esindajate vahel suhtuda võistkonnavõistlustel, kus need võivad otseselt mõjutada partii tulemust. Siin võib jutuajamisi keelava punkti lisada võistlusjuhendisse või reglementi.

Ka pealtvaatajad võivad partii tulemust mõjutada, olgu siis, et ajapuuduses öeldakse, et kellelgi on aeg üle või on tehtud määrustevastane

käik. Pealtvaataja tuleks sel juhul saalist välja saata, ometi ei saa tema käitumise eest karistada mängijat. Seepärast võib etteöeldud käigu ikkagi laual teha. Ka kapteni või esindaja sekkumise korral (näiteks öeldes, et käigud on täis), peab karistuse saama mitte mängija, vaid kapten.

Mobiiltelefonide helisemine võistlustel on juba aastaid olnud aktuaalne küsimus. Mobiilid tähendavad mitte ainult kaasmängijate segamist, vaid üha enam ka vahendit täiendava info hankimiseks, seda isegi laual oleva seisu kohta. Juba 2001. a. pani üks Pennsylvania klubi heliseva mobiili eest kaotuse. Maailmameister R. Ponomarjov sai samal põhjusel kaotuse oma 20. sünnipäeval võistkondlikul EM-l Plovdivis. Kahevahel on oldud, mida teha arstide või muude ametimeestega, keda vaja ka turniiri ajal kätte saada. Või kas vibreeriv telefon tuleks keelata? Mida teha mobiiltelefonidega pealtvaatajatega? Aerofloti turniiril Moskvas eemaldati heliseva mobiiliga pealtvaataja saalist kuni voozu lõpuni, kui sama külalastajaga oli probleeme ka järgmises voozus, siis kogu turniiriks. Kui mängija partii on juba lõppenud, siis toimitagu temaga nagu pealtvaatajaga ja saadetagu samuti saalist välja. Liibanonis ja USA-s (Minnesota kompanii) on välja töötatud väikesed masinad, mis peatavad kõik mobiilisignaale. Koodeksiga on nüüd asjad selgelt paika pandud: mobiilid ja igasugused muud seadmed on keelatud, nende helisemine voozu ajal toob kaotuse. Turniiridel võib endiselt voozu algul mängijaile mobiilide väljalülitamist meenutada, kas seda teha, sõltub turniiri iseloomust ja kohtuniku äranägemisest.

Kohtunik peaks püüdma võidelda ka etteotsustatud tulemuste ja võitluseta viikideta, kuigi tema praktilised võimalused on siin tagasihoidlikud. Eriti sageli puutume selle probleemiga kokku võistkonnavõistlustel, kus viimases voozus lõpeb sageli suur osa partiidest lühiviikidega. Ilma võistluste korraldajate toetuseta on kohtunikul raske midagi ära teha. Maleolümpiate reeglid näevad ette toimimise täie rangusega. Kui tõestatakse, et olümpial selline tegevus aset leiab, annulleeritakse sel viisil hangitud punktid ja asi antakse karistuse määramiseks apellatsioonikomiteele. Kindlate tõendite hankimine on muidugi omaette probleem.

Apellatsioonikomiteed luuakse suurematel turniiridel mängijatest, võistkondade treeneritest ja kaptenitest (olümpiatel nimetatakse selleks eraldi ametimehed). Eelkõige lahendavad nad kohtunike töö kohta esitatud proteste. On ka maleföderatsioon, kellel on alaline apellatsioonikomitee, kusjuures selle üks esindaja võib viibida turniiril. Selles variandis on võimalik apellatsioonikomitee poole pöörduda ka pärast turniiri.

Artikkel 13.4 toob ära kohtunike poolt määratavate karistuste loetelu, kusjuures alates 2000. a. tekstist öeldakse, et kohtunik võib rakendada üht või enam karistust. Milliseid just, seda otsustab kohtunik ise. Loetelus on samast ajast ka kaks uut punkti. Kohtunik võib:

- 1) vähendada eksinud mängija poolt partiis saadud punktide arvu või
- 2) suurendada vastasmängija poolt partiis saadud punktide arvu.

Kui vastavalt artiklile 11 otsustatakse mingil võistlusel anda näiteks jalgpalli moodi võidu eest 3 ja viigi eest 1 punkt, siis võib halvasti käitunud mängijale anda võidu eest mitte 3 punkti, vaid 2. Rohkem võiks kasutada ajalisi karistusi, tavaliselt vastasmängijale minut või paar juurde andes, ka siis kui teda näiteks segatakse või kui mängija kohendab malendeid laual ajal, kui hoopis vastasmängija käigul on, või püüab kohendada vastasmängija omi.

Vahel võib raske olla karistuse põhjenduseks sobivat artiklit leida. Siis võib olla kasutatav art. 12.1: ” Mängijad ei või ette võtta tegevusi, mis kahjustaksid malemängu mainet.” Nii võib toimida kasvõi siis, kui viik fikseeritakse juba avakäigul, aga ka siis, kui ühe malendiga jätkuvalt edasi-tagasi käiakse, lootes vaid vastasmängija noolekese langemisele.

Loomulikult hoiab kohtunik korras võistluste dokumentatsiooni, mille peamised osad võiksid olla järgmised:

Dokumentatsioon pealtvaatajatele: turniiritabel, edetabel mängitud partiide järgi, turniiri reglement, ajakava, antud voorus kohtuvate paaride loetelu.

Kohtunikekogu dokumentatsioon: vooruprotokollid, partiiprotokollid (2 kaustas), kohtunikekogu teated ja korraldused, osavõtjakaardid šveitsi süsteemis turniiridel, edetabel voorude järgi.

Lõppdokumentatsiooni kuuluvad täiendavalt: võistlusjuhend, trükitoodete (afišš, programm, kutse jm.) näidised, turniiritabel saavutatud kohtade järjekorras, peakohtuniku aruanne.

Käepärast peaks olema info, kuidas võivad muutuda mängijate reitingud tulemusest sõltuvalt. Samuti peaks kohtunik suutma välja arvutada tiitli- ja järgunormid. Ja kas me arvestame enne viimast vooru välja kõigi voorude reitingute summa, kui seda näitajat kasutatakse kohtade jagamisel? Mida rohkem informatsiooni on näha ja kasutada, seda parem.

Kohtunik peab pidevalt hoolitsema oma teadmiste täiendamise ja vormis püsimise eest. Eelkõige on vaja tunda parajasti kehtivaid reegleid. FIDE malekoodeksi ja turniirimäärused, aga samuti ka olulisema osa nii tiitli- kui reitingumäärustest leiab nii sellest väljaandest kui ka Eesti Maleliidu koduleheküljelt. Nende originaaltekstid on FIDE leheküljel www.fide.com . Seetõttu alusmaterjalide kättesaadavusega enam probleemi pole.

Rohkesti huvitavat ja pidevalt uuendatavat materjali võib leida internetist. Eriti tuleb siin esile tõsta FIDE reeglite ja turniirimääruste komitee esimehe G. Gijsseni kohtunikeveerge *Arbiter's Notebook*, mis ilmuvad iga kuu 3. kolmapäeval aadressil www.chesscafe.com . Arvestatavat ja mõtlemapanevat materjali on kohtuniku jaoks ka teistel saitidel. Jälgimist väärivad kasvõi sakslaste www.schachbund.de ja www.schachfeld.de , austraallaste www.chesschat.org ning inglaste <http://chessarbiters.co.uk> (sealt leiame ka kohtunike käsiraamatu *Arbiters' Guide*, šotlaste analoogiline *Arbiter Guide* asub www.chessscotland.com). Prantslaste kohtunikerubriik paikneb www.echecs.asso.fr , sealt leiab ka nende kolm korda aastas

ilmuva kohtunikelehe *Bulletin des Arbitres Federaux*. Ameeriklaste www.uschess.org jälgides tuleb arvestada, et sealsed reeglid kipuvad FIDE omadest paljuski erineva. Vahetevahel on huvitavaid materjale avaldanud ka näiteks www.chessbase.com ja www.chesspro.ru. Kes otsib, see leiab mujaltki lugemisväärsed. Paljudel juhtudel on küll tegemist elementaarsete küsimustega ning suunamata dialoog võib varsti jõuda mõttetu repliikide vahetamiseni. Kes tahab lihtsamalt toime tulla, võib jälgida Eesti malekohtunike ajaveebi <http://maleliit.blogspot.com/>. Pimesi midagi rakendada ei saa, pealegi ei pakuta sageli välja mingeid kindlaid lahendusi. Loetusse tuleb suhtuda kriitiliselt, otsida analoogiaid, võrrelda. Nii on kohtunikul võimalus regulaarselt tegutseda, ka siis, kui turniire endid pole hulk aega olnud. Kui on huvi, aega ja internetiühendusega arvuti, siis tasub kord nädalas uurida, kas kusagil pole midagi uut.

Kohtuniku jaoks ei saa olla tähtsaid ja vähetähtsaid võistlusi. Oma ülesandeid peab kohtunik ühtviisi tõsiselt võtma, olgu siis tegemist suurmeistrite võistluse või klubisisese turniiriga. Võimalikult täpset reeglite järgimist tuleb püüda saavutada igal pool. Noortevõistlustel muidugi ka, sest siin omandatakse esimesed kogemused ja harjumused edasiseks mängijateeks. Küll peaks kohtunik olema noortevõistlustel mõnevõrra paindlikum ja aitama luua õhkkonda, kus noortel tõepoolest meeldiks mängida. Kui mingeid reeglite punkte rakendada, peaks neid võimalikult põhjalikumalt ja arusaadavamalt kommenteerima. Karistusi tuleb aga määrata vaid siis, kui see on tõepoolest vajalik.

G. Gijssen on kirjutanud (Chesscafe, august 1999): “Mängige, ärge olge kohtunik, see on tüütu amet. Pikka aega pole midagi teha ja siis on äkki ajapuuduses tööd palju. Mängijate arvates toimib kohtunik alati valesti. Sellest tööst on raske elada. Parem on olla treener või maleõpetaja. Maailmas on üle tuhande rahvusvahelise arbiitri ja vaid väga vähestel õnnestub tegutseda kõige kõrgemal tasemel. Kui siiski kavatsed kohtunikuks hakata, siis:

- 1) alusta kohtunikukarjääri noortevõistlustel,
- 2) päri kohtunikekursuste järele,
- 3) vaata, kuidas kohtunikud tegutsevad ja otsustavad,
- 4) püüa saada abikohtunikuks,
- 5) loe turniiride ülevaateid ja jälgi neis juhtunud intsidente.”

Kreeka RA S. Logothetis on samas lisanud (detsember 2002): “Pole vaja olla rahvusvaheline arbiiter, et olla hea kohtunik. Rahvusvahelise arbiitri tiitel kannatab sama häda all kui suurmeistri oma: liiga paljud saavad selle ning mitte kõik neist pole pädevad.” Vaidleksin siiski oma kunagisele heale kolleegile Gijssenile vastu. Malekohtunikuks tasub hakata, kui sa seda tegevust armastad ning sellega seostuvaid ülesandeid huvi ja andumusega püüad täita. Nii on ju kõigi ametitega. Muidu kindlasti ei tasu.

Lembit Vahesaar, oktoober 2004 ja juuli 2009